

ПЕРЕДМОВА

*Доти, доки не витвориться у нас раса панів,
яка захистить Україну ззовні і поборе
українського хама внутрі, – про українську
націю не може бути мови¹.*

В'ячеслав Липинський

Перша книга колективної монографії «Українська еліта в другій половині XIX – на початку XXI ст.: особливості формування, трансформація уявлень, інтелектуальний потенціал. Західні землі. Вибрані проблеми» – міждисциплінарне наукове видання, підготоване зусиллями Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України з метою висвітлення суперечливих процесів формування, становлення та еволюції української еліти на західноукраїнських землях в зазначений період.

Цілком зрозуміло, що повноцінно досягнути поставленого завдання в одній книзі неможливо, зважаючи на багатогранність терміна «еліта», що використовується для означення прошарку суспільства, який наділений владою та / або впливом, ресурсами, привілеями тощо. Як видається, існує потреба в серійному виданні, що у перспективі стало б діалоговим всеукраїнським майданчиком для дослідження широкого кола питань, з-поміж яких домінантними мають бути такі тематичні блоки: українські моделі елітоутворення; особливості ротації політичної еліти на зламних етапах XX – XXI ст.; загальні тенденції елітоутворення, що об'єднують еліти періоду Української революції, міжвоєнного періоду XX ст. та сучасної України; соціальні особливості, «генераційний код» та інтелектуальний потенціал сучасної еліти; вплив псевдоеліт на суспільно-політичні процеси в історичній та сучасній ретроспективі та ін.

В умовах російсько-української війни актуальність колективної монографії «Українська еліта в другій половині XIX – на початку XXI ст.: особливості формування, трансформація уявлень, інтелектуальний потенціал. Західні землі. Вибрані проблеми» не викликає запитань, адже упродовж XIX – початку XXI ст. українська еліта відіграла важливу роль у формуванні української національної ідентичності, політичної та культурної самостійності українського народу.

Крізь призму суспільно-політичних та культурно-освітніх процесів на західноукраїнських землях XIX – початку XXI ст. у колективній монографії ретроспективно розглянуто проблеми: умов формування політичної еліти; циркуляції еліт; ступеня впливу еліти на суспільство в конкретних історичних періодах; зовнішньополітичних орієнтацій еліти; консолідаційних процесів у середовищі регіональних еліт; рівня довіри населення до панівної еліти на різних історичних відтинках; ролі військової еліти на сучасному етапі українського державотворення тощо.

¹ Липинський В. Твори. Філадельфія, 1991. Т. 3: Україна на переломі 1657–1659: замітки до історії українського державного будівництва в VXIII ст. С. XV.

Важливо зазначити, що теорія еліт доволі давно стала одним із пріоритетних напрямів закордонних наукових досліджень, що, на превеликий жаль, ще не можна сказати про українську історичну та політологічну науки. До XX сторіччя, до спроби відновлення державності під час визвольних змагань 1917–1920 рр., дослідження елітотворних процесів можна простежити хіба що в художній літературі². Надалі розвиток теорії еліти у західній історико-політологічно-філософській думці сприяв виникненню концепцій еліти в українській науковій літературі, серед якої найбільш ґрунтовними розробками стали праці Дмитра Донцова та В'ячеслава Липинського³. У радянський період теорія еліти не розроблялася, адже суперечила тогочасній державній ідеології щодо поділу на «вибрану» меншість, яка керує суспільством, та «неорганізовану» більшість, що є об'єктом керування⁴. Дослідження концепцій еліт стали актуальними після отримання Україною незалежності. Але й сьогодні для дослідників існує чимало невирішених проблем методологічного та термінологічного спрямування. Дослідження еліт потребує вивчення питань особливостей і протиріч функціонування владних структур, закономірностей політичної боротьби, стратифікації сучасного суспільства, політичного лідерства, конкретних політичних технологій тощо⁵.

Не заглиблюючись у типологію еліти (детальніше див. напр., Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. Львів: Кальварія, 1996. 224 с.), зауважу, що в колективній монографії основний акцент зроблено на еліті політичній (група осіб, які мають значний вплив на політичний процес і ухвалення рішень у суспільстві), інтелектуальній (група осіб, які відрізняються високою інтелектуальною обдарованістю, впливом у культурній та науковій сферах), економічній (група осіб, які контролюють значну частку економічних ресурсів у суспільстві, включаючи підприємства, банки, фінансові інституції та ін.), культурно-мистецькій (група осіб, які впливають на культурні та мистецькі процеси, включаючи письменників, художників, музикантів тощо) та військовій (прошарок збройної організації, складова суспільства, підконтрольний і керований владою).

Формування політичної еліти в Україні, як і в кожній державі, має свої особливості, що характеризуються впливом різних соціально-економічних, культурних та політичних чинників⁶. Наскрізною лінією в колективній монографії проходить теза надважливої ролі еліт у процесі державотворення. Її закономірність яскраво проглядається крізь призму декількох тематичних блоків, базовими з яких стали: «влада» – політична, економічна, інтелектуальна еліта має значний вплив на ухвалення рішень та визначення вектора внутрішньої / зовнішньої політики держави; «демократія» – еліта виступає каталізатором позитивних змін або ж гальмує розвиток демократичних процесів шляхом зловживання владою

² Гошовська В., Задоя К. Становлення української елітологічної думки. Навчально-методичні матеріали. Київ, 2014. С. 4.

³ Авер'янова Н. Сучасна українська еліта: перспективи розвитку. URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-15/Averjanova.pdf>

⁴ Там само.

⁵ Кочубей Л. Сучасні політична еліта та політичний клас: визначення, моделі та особливості становлення. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_suchasni.pdf

⁶ Кристиняк М. Особливості формування еліти в Україні та засади щодо вдосконалення процесу її створення. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/nov/22510/14.pdf>

та ресурсами; «соціальна справедливість» – еліти впливають на розподіл ресурсів, можливостей та пілг у суспільстві; «культурні цінності» – еліти впливають на формування суспільних цінностей та культурних норм.

Колективна монографія порушує чимало актуальних і риторичних питань. Передусім зауважу, що «вся історія Росії (і більшовицької) це період “висмоктування” кращих національних кадрів з окраїн до Москви: цим самим збіднювалась національна еліта, а та, що забиралась у Москву, втрачала свою ментальність, культуру, почуття національної Батьківщини»⁷. За слушним спостереженням науковців, у таких умовах народ України втрачав своїх поводитирів, бідніла культура, наука, мова, історична пам'ять⁸. «Все національно свідоме, горде, незалежне знищувалося фізично (починаючи від Калнишевського), ізолювалось у тюрмах, таборах ГУЛАГах, на “страйках комунізму”, вивозилось в Росію на постійне поселення, знищувалося голодом, а на їх місце вповзав москаль, який не визнавав нашої мови, культури, звичаїв, їв наш хліб і сало, сміявся з нашої терплячості», – резюмують учені⁹.

На жаль, в Україні початковий процес формування управлінських еліт мало чим відрізнявся від більшості пострадянських республік¹⁰. Представники всіх гілок центральних органів влади і місцевого самоврядування мали таку саму ідейно-політичну строкатість та невиразність¹¹. У цьому контексті чимало запитань викликає термін «національна еліта». Дискусійними, на нашу думку, видаються питання: чи можна назвати еліту національною, коли вона діє не в інтересах суспільства, всіх громадян, усієї політичної нації? Чи можна назвати національною ту еліту, яка розуміє свою тимчасовість перебування при владі і діє виключно для власного збагачення? Чи можна назвати еліту національною, коли вона, зважаючи на інстинкт власного (а не суспільного) самозбереження, тримає свої капітали за кордоном, щоб у разі небезпеки туди перебраться?¹² У період незалежності України особливої актуальності набуває проблема псевдоеліт, адже, як слушно стверджував академік І. Дзюба, у цей час «відбувся раптовий викид псевдоеліти, де склалася “гримуча суміш”, в якій змішались осколки радянської партійної номенклатури, політичні кар'єристи, демагоги, сумнівного походження скоробатьки»¹³.

Соціологічні дослідження свідчать, що в українській державі існує проблема суперечності між «соціальною місією» політичної еліти і тим, чим вона є насправді. Це виявляється, зокрема, у край низькому рівні довіри українців до всіх, хто так чи так пов'язаний із владою¹⁴. За даними дослідження, проведеного

⁷ Штефан В., Конобрицька І., Криворучко Н. Національна еліта як основа державотворення: стан, проблеми її формування та завдання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825101.pdf>

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Пахарев А. Проблеми формування політичних еліт у маргіналізованому суспільстві: український вимір. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/pakharev_problemy.pdf

¹¹ Там само.

¹² Шульга М., Потехін О., Бойко Н., Парохонська О., Шульга Т. Правляча еліта сучасної України. Аналітична доповідь. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/socpsihol/elit.pdf>

¹³ Рудич Ф. Правляча еліта: її роль в утвердженні української держави. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rudych_pravliacha-1.pdf

¹⁴ Міщенко М. Політична еліта як соціальна проблема. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/politychna-elita-iaak-susplina-problema>

соціологічною службою Центру Разумкова у грудні 2020 року, представникам державного апарату довіряють лише 12 % українців, політичним партіям – 16 %¹⁵.

За результатами порівняльних міжнародних досліджень, українці належать до тих, хто чи не найбільш критично, порівняно з громадянами інших країн, ставиться до влади та її представників¹⁶. «Такий високий рівень критичного ставлення зумовлений насамперед високим рівнем вимог і соціальних очікувань наших співгромадян від політичної еліти, – констатують політологи. – Але було б значно гірше, якби вони були цілком нею задоволеними. Це означало б, що на позитивні зміни в нашій країні годі й сподіватися. Високий рівень соціальних посягань дає надію на те, що хоча б частина з них може втілитися в реальності»¹⁷.

З іншого боку, «закритість і “елітарність” українського суспільства породила парадоксальну ситуацію: досить широка суспільна дискусія інтелектуалів із приводу питання політичної еліти в Україні не виходить за стіни наукових установ, перетворюючи всі напрацювання в даному напрямку на інтелектуальний брут. Українська політична еліта вважає себе настільки “самодостатньою” і “повноцінною”, що не потребує будь-яких порад чи кваліфікованих рекомендацій...»¹⁸.

Російська збройна агресія 2014 р. оголила чимало проблем й у взаємозв’язку «суспільство – еліта». Непорозуміння виникають саме між активною, пасивною частиною суспільства, сформованою двома Майданами та війною з Росією, і тією його частиною, кредо якої сконцентровано у фразі «какая різниця»¹⁹. Хочеться вірити, що повномасштабне вторгнення Росії 2022 р. консолідувало національну еліту навколо проблеми збереження державності та боротьби з агресором і привело до усвідомлення своєї визначальної ролі у цих процесах.

Завершуючи вступні зауваги, зазначу, що підготовка книги була б неможливою без сприяння та фінансової підтримки Президії Національної академії наук України. Висловлюю надію, що колективна монографія викличе зацікавлення не тільки в наукових колах України, близького та далекого зарубіжжя, але й закладе теоретичне підґрунтя у підготовці молодішої генерації української еліти.

Олег Муравський

*вчений секретар Інституту українознавства
ім. І. Крип’якевича НАН України*

¹⁵ Міщенко М. Політична еліта як соціальна проблема. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/politychna-elita-ia-k-susplina-problema>

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ До проблеми української еліти: кого ми змушені знову обирати. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/11510>

¹⁹ Пипич А. Нова політична еліта – тривожні меседжі і суперечливі дії. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/02/6/7239638/>